

Ferenczi Attila klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének tan-székvezető egyetemi docense. Fő kutatási területe a római irodalom története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Az interpretáció hatalma. Egy ellentmondás Valerius Flaccus Argonauticájából* (2022/3).

Gloviczki Zoltán klasszika-filológus, főiskolai tanár. Fő kutatási területei a római irodalom és az antik esztétika.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *„Chaos, így hívták”. A Metamorphoses és a nemlineáris dinamika* (2010/2).

A klasszikus nyelvek tanítása Magyarországon

Ferenczi Attila – Gloviczki Zoltán

Magyarország a kora újkor elejét a Habsburg Birodalom részeként érte meg, a magyar ajkú és identitású nemzeti vezető réteg azonban nem kívánt beolvadni az osztrák birodalmi elitbe. A szembenállás a nyelvi és részben kulturális szempontból is idegen uralommal egészen a 19. század forradalmi és romantikus nemzeti korszakáig sajátos helyet és szerepet biztosított a latin nyelvnek, mivel a tiltakozást kiváltó hivatalos német és az uralkodó által el nem fogadott magyar helyett a latin hivatalos használata született meg kompromisszumos megoldásként, és ezzel a latin nyelv a hétköznapi élet része és egyben a nemzeti ellenállás eszköze és jelképe lett. Ugyanakkor a felvilágosodás kritikus hozzáállása, a nemzeti nyelvek szerepének növekedése és a természettudományok térhódítása a korábbi humán műveltséggel szemben Magyarországon is éreztette hatását. A közoktatás első szabályozó dokumentuma, a Mária Terézia osztrák császárnő és magyar királynő által kiadott *Ratio Educationis* (1777) mégis a praktikus és ezért megtartandó tárgyak közé sorolta a latint. A korszakban, ahogy az egyik legnépszerűbb korabeli magyar író, Jókai Mór fogalmazott, a magyarok anyanyelve mellett a latin „apanyelvükké” vált. Ez adja a magyarázatát annak a kivételes ténynek is, hogy Magyarország jogilag hivatalos nyelve 1844-ig a latin volt. Ennélfogva a latin nyelv oktatása sokáig elsősorban kimondottan praktikus célokat szolgált, hiszen a mindennapi hivatalos szóbeli és írásbeli érintkezés eszköze volt. Nem maradt azonban hatás nélkül az ezzel egyidőben formálódó német újhumanizmus sem, mely a latin – és a görög – esztétikai és erkölcsi szerepét hangsúlyozta, s biztos alapja lett annak, hogy a klasszikus nyelvek oktatása a korszerű 19–20. századi iskola kialakulása során mindvégig megőrizte domináns tantárgy szerepét. A magyar középiskolában csak a 19. század elején tértek át a magyar tanítási nyelvre, addig a tankönyvek latinul íródtak, és az órákon is főként latinul beszéltek. Ez a történeti háttér sajátos helyzetet biztosított később is a latin nyelvnek, mely még sokáig a legmagasabb óraszámban tanított iskolai tantárgy volt, és először csak az 1883-ban létrehozott reál-tagozatos középiskolákban csökkent ez a szám. A görög a humanisztikus gimnáziumokban a II. világháború végéig választható tantárgy marad, de az 1924-es oktatási törvénytől az iskolarendszer további polarizálódásával párhuzamosan lassan és összességében mindkét tárgy kisebbségbe szorult a modern nyelvekkel szemben. Hagyományuk és elfogadottságuk ugyanakkor erős marad: mind az 1924-es XI. tc. mind a nemzeti hagyományokat hangsúlyozó 1934. évi XXI. tc. kitér arra, hogy a magyar oktatás legerősebb alapja és félretolhatatlan eleme a klasszikus nyelvek, különösen a latin tanítása. A két nyelv szerepének csökkenését annak fényében kell értelmeznünk, hogy a nyolc évfolyamos gimnáziumokban még az 1938-as központi tantervekben is a magyar nyelv és irodalomra nyolc év alatt 29 óra, a történelemre (harmadik osztálytól) 17, a latin nyelvre a fiúgimnáziumban 34, a leánygimnáziumban (harmadik osztálytól) 26 óra jutott.

A II. világháborút követő szovjet befolyás, majd 1948-tól totális diktatúra részben a nyolc évfolyamos általános iskola és annak demokratizálása miatt vezette ki a köte-

Az angliai Bloomsbury Kiadó 2024-ben fogja megjelentetni a *Teaching Classics in Schools Worldwide* [A klasszikus nyelvek a világ közoktatásában] című kiadványát. Ez az írás az ebben a kiadványban angolul megjelenő Magyarországra vonatkozó összefoglalás magyar nyelvű változata.

lező latinoktatást, sőt annak lehetőségét is az 5–8. osztályból. Részben a latin nyelvet az akkor elitelt katolikus egyházhoz és a korábbi, szintén ellenségnek tekintett társadalmi elithez kötötték, ennek ellenére a legsötétebb politikai korszakban, 1950 és 1957 között is lehetett Magyarországon a latin nyelvet – a kötelező orosz mellett – választott tárgyként tanulni. Az orosz nyelv stratégiai uralma mellett a latin nyelv tanításának ingadozó óraszámai, módszertani reformjai lényegében együtt mozogtak a többi – jórészt szintén az „ellenséges” Nyugat-Európából származó – élő idegen nyelvével. Az 1960-as évek enyhülésével magyarázható az az 1966–67-es reform, mely korszerű, a modern nyelvoktatás korabeli eredményeire is támaszkodó tantervet, tankönyveket, oktatási segédleteket eredményezett. A korszak globális modernizációs törekvései ugyanakkor a latin szerepének általános csökkenésével jártak. Csökkent a választhatósága, az óraszámai. Az 1970-es évek kezdetén azonban egyfajta társadalmi reneszánsza kezdődött el a latin tanulásának, az óraszámok lassan emelkedni kezdtek. A nyolcvanas évek elejéig, hosszú időre a kétheti 5 tanóra vált általánossá, a 9–12. évfolyamokban működő gimnáziumok első két évfolyamán az orosz mellett második idegen nyelvként, majd a második két évben szabadon választható tárgyként kezelve a latint. A latin oktatásának újszerű stratégiai paradigmája is született, annak elsődleges céljaként az esztétikai megközelítést téve meg. Ennek megfelelően az 1978–79-es tanévben bevezetett tantervek kevesebb, mint egy évnyi mesterséges gyakorlószöveg-olvasás után az elsősorban aranykori szépirodalmi szövegek olvasását és irodalmi elemzését teszik meg központi céllá. Négyévnyi, heti két, illetve három órányi tanulás után Horatius és Tacitus szövegeinek – természetesen bőséges jegyzetekkel kísért – esztétikai szintű megértését kívánják elérni, ami ugyan napjainkra a tanulási szokások, iskolai igények változásaival egyre kevésbé látszik reálisnak, mégis egy koherens, átgondolt és szakmai szempontból magas szinten kidolgozott koncepciót, valamint egy erre épülő, néhány év alatt kiforrott tankönyvcsaládot eredményezett.

A jelenlegi helyzet kialakulása

A latin nyelv oktatásáért ugyanakkor azóta is kulturális dzsungelharc folyik. Akkor még a hivatalokkal, ma inkább a társadalmi igényekkel szemben. A mozgalom élén mindvégig a Magyar Ókortudományi Társaság állt, mely előbb országos tanulmányi versenyt szervezett a latin népszerűsítésére, majd 1984-ben elérte, hogy a többi tantárgy közé kerüljön a hivatalos országos versenyprogramban is. 1990-től támogatta magyar diákoknak az Arpinóban megrendezett Cicero versenyen való részvételét, majd kiharcolta, hogy az egyetemi belépés szempontjából előnyt jelentsen a latin érettségi, illetve nyelvvizsga. Mindeközben a latint tanuló diákok aránya 1984-ben, tehát az államszocialista éra utolsó éveiben a teljes középiskolai populáció 4,1%-a volt.

Az államszocialista rendszer bukása 1990-ben az iskola-rendszer átalakulásához is vezetett. Az 1990. évi IV. tc. egyfelől kimondta, hogy az orosz nyelv kötelező oktatása megszűnik, így választható nyelvként jóval erősebb pozícióba került a latin nyelv, másfelől újra lehetővé tette, hogy az állami iskolák mellett alternatív magánfenntartású és a korábban is működő egyházi iskolák mellett újabbak is működjenek. Mindez együtt járt azzal is, hogy a több mint negyven éves kommunista uralmat

követően a társadalom egy része a világháború után erőszakkal félresöpört kulturális hagyományok változatlan feltámasztására törekedett, és e kultúra egyik legfontosabb alapjának a latint tekintette, így a latin egy évtizeden át szinte természetellenes népszerűségnek örvendett: több középiskolában kötelező tantárggyá vált, és voltak olyan esztendőik, amikor az angol és a német után a harmadik legtöbb tanuló által tanult idegen nyelvként szerepelt, és nem ritkán első, azaz megalapozó idegen nyelvként oktatott. Az 1990-es években sorra jelentek meg a szakmailag – az előzmények alapján érthető módon – sokszor kevésbé megalapozott, ám annál innovatívabb nyelvkönyvsorozatok. Az állam ekkoriban ingyenes átképzést biztosított korábban orosz nyelvet tanító nyelvtanároknak, hogy az orosz helyett más idegen nyelveket tudjanak tanítani. Ebben a programban vett részt sikeresen a latin is, korábbi oroszstanárokból gyakran éppen latin szakos tanárokká képezték át ezeket a gyakorló pedagógusokat.

Az ógörög nyelv a középiskolai curriculumba 1945-öt követően sosem került már vissza, néhány középiskolában kedvelésből, szakköri formában tanulják diákok, lelkes latintanárok segítségével.

Az ezredfordulót követően a piaci alapú kijózanodás következett, kulturális nosztalgiák helyett egyre inkább a nyelvtudás praktikus használhatósága lett fontossá az oktatást meghatározó társadalmi környezet számára. A magyar mint elszigetelt finnugor nyelv sem a Magyarországot körülvevő országok indoeurópai nyelveket beszélő népeivel, sem a távolabb élő más finnugor nyelvek beszélőivel nem tud kommunikálni. A finnugor nyelveken belül nem létezik még a legkorlátozottabb kommunikációs közösség sem. A magyar társadalom és oktatásügy egyik legnagyobb problémája az idegen nyelvek ismeretével, használatával kapcsolatos. Minden felmérés azt mutatja, hogy a lakosság jóval kisebb része (vallja azt magáról, hogy) tud valamilyen idegen nyelven kommunikálni, mint a hasonló fejlettségű más európai országokban. A nyelvtudás hiánya negatívan befolyásolja a társadalmi produktivitást, és az egyén szempontjából a legfontosabb akadály lehet a munkaerőpiaci sikerességnek. Míg a politikai váltás előtt szinte teljes volt a társadalmi konszenzus abban a tekintetben, hogy ennek oka az orosz nyelv kötelező oktatása a közoktatásban, de az elmúlt évtizedek csalódást keltő adatokkal bizonyították, hogy a problémának/hiányosságnak mélyebb társadalmi, kulturális és didaktikai okai vannak. Éppen ezért tűnhet úgy a nyelv választás elé állított családoknak, hogy bármely élő idegen nyelv tanulása jobban szolgálja gyerekeik jövőjét, mint a latin. Ehhez társul az a körülmény, hogy társadalmi szinten, sőt az oktatás világán belül sem sikerült eddig szélesebb körben korszerű módon értelmezni és pozicionálni a 21. századi latinoktatás lehetséges céljait és lehetőségeit. Ezek a tényezők együttesen magyarázzák azt a drámai visszaesést, amelyet az alábbi táblázat adatai mutatnak. Három adat-fajta mutatunk: az első táblázat a közoktatásban résztvevő diákok körében mutatja a latinul tanulók számát. Magyarországon a közoktatásban folytatott tanulmányokat a 12. évfolyam végén érettségi zárja azokban az iskolatípusokban, ahol latin nyelvet is tanulnak. A második táblázat ennek adatait mutatja a vizsga szintjének megjelölésével. A vizsgát két szinten lehet letenni közép szinten, amely megfelel a Közös Európai Referenciakeret (*Common European Framework of Reference for Languages*, innen: KER) B1-es szintjének, illetve emelt szinten, amely a B2-es

KER szintnek felel meg. A harmadik adatcsoport az állami akkreditációval rendelkező nyelvvizsgákat mutatja. Magyarországon, éppen az idegen nyelvek ismeretével kapcsolatos fentebb említett társadalmi probléma kezelésére, a nyelvtudást állami akkreditációval rendelkező vizsgákon lehet megmérni, és az ezeken szerezhető bizonyítványok előnyöket jelentettek a felsőoktatási felvételi folyamatában, fizetéskiegészítést eredményeztek bizonyos meghatározott munkakörökben, illetve a nyelvvizsga-bizonyítvány megszerzése a legutóbbi időkig a diplomaszerezés feltétele volt a felsőoktatásban.

1. táblázat. Latin nyelvet tanuló diákok a közoktatásban
(forrás: Oktatási Hivatal)

Év	Latint tanuló diákok	% összes diák közül (14–18 éves)
2005	11441	1.72
2006	11795	1.77
2007	11207	1.69
2008	11086	1.7
2009	10459	1.59
2010	10855	1.64
2011	9946	1.53
2012	8951	1.43
2013	8064	1.38
2014	6430	1.17
2015	5113	0.98
2016	4965	0.93
2017	4564	0.88
2018	4218	0.84
2019	4621	0.93
2020	3495	0.73
2021	3091	0.6
2022	2931	0.57

2023-ban a latinul tanuló összesen 2931 diák az érintett teljes tanulói korosztály (14-18 év közöttiek) 0,8%-át, az érettségit adó középiskolába járó azonos generációnak is csupán 1,5%-át jelenti. Emlékeztetőül: ugyanez a szám 1984-ben 4,1 % volt!

2. táblázat. Latin érettségi vizsgák
(forrás: Oktatási Hivatal)

Év	Vizsgák száma (latin, B1)	Vizsgák száma (latin, B2)	Vizsgák (latin, összesítve)	% az összes vizsga közül (B1)	% az összes vizsga közül (B2)	% az összes vizsga közül (összesítve)
2010	490	121	611	0.11	0.44	0.13
2011	401	81	482	0.09	0.26	0.1
2012	382	83	465	0.09	0.23	0.1
2013	443	72	515	0.11	0.19	0.11
2014	380	50	430	0.1	0.13	0.1
2015	250	44	294	0.07	0.05	0.06
2016	284	42	326	0.08	0.1	0.08
2017	200	46	246	0.06	0.11	0.06
2018	322	36	358	0.09	0.09	0.09
2019	244	28	272	0.07	0.06	0.07
2020	184	36	220	0.06	0.06	0.06
2021	176	43	219	0.05	0.06	0.05
2022	180	42	222	0.05	0.06	0.06

3. táblázat. Államilag akkreditált latin nyelvvizsgák
(forrás: Oktatási Hivatal)

Év	Vizsgák (latin)	% összes vizsga közül
2014	113	0.09
2015	118	0.09
2016	86	0.06
2017	91	0.08
2018	77	0.06
2019	83	0.07
2020	70	0.08
2021	69	0.08
2022	49	0.06

A jelenlegi helyzet

A latinra ma érvényes oktatási szabályozás jellegzetességei mind az ezredforduló előtt, és az azt követő néhány évben alakultak ki. A ma érvényes Nemzeti Alaptanterv első változata 1995-ben máris érzékeltette azt a mérséklődő jelentőséget, amely a „korszerű tárgyakkal szemben” a latinnak juthat. A tanterv első megfogalmazásában nemcsak a latint nem említette létező tárgyként, de az idegen nyelvek fogalmát az „élő idegen nyelv” szókapcsolatba ágyazza. Az említett Ökortudományi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia fellépése eredményezte, hogy az azóta háromévente felülvizsgálandó és több alkalommal erős reformokon áteső egységes tantervben előbb az említés szintjén, majd egy kiegészítő részletesebb szabályozásban már szakmai teljességében megjelenhessen a latin. Szerepe a központi tartalmi szabályozásban mindvégig komoly oktatáspolitikai küzdelmekkel volt biztosítható, ugyanakkor a lehetőség arra, hogy korszerű keretek közé helyezzük szabályozását, alkalmat adott arra is, hogy korszerű szemléletben fogalmazzuk újra a latinoktatás szerepét, céljait, módszereit. A latinoktatást sikerült a kompetenciafejlesztés fogalmi és fejlesztési keretei közé, az általános nyelvi fejlődés eszközrendszerébe illeszteni. Különösen jelentős e szempontból a 2002-ben bevezetett általában is innovatív szemléle-

tú, kompetencia-alapú központi érettségi szabályozás, mely a korábbinál jóval kreatívabb, a nyelvhasználat és nyelvoktatás korszerű szempontjait figyelembe vevő követelményrendszert határoz meg mindmáig.

A latin nyelv ma választható második idegen nyelvként szerepel a tantervekben. Készült egy-egy kerettanterv a négyosztályos (9–12. évfolyam), hatosztályos (7–12. évfolyam) és nyolc évfolyamos gimnáziumok (7–12. évfolyam) számára, illetve megjelent egy *Latin örökségünk* című tantárgy a nyolcosztályos gimnáziumok első két évfolyama számára (5–6. évfolyam). A tantervek kevés mozgási lehetőséget adnak a gimnáziumok számára sajátos, egyéni terveik megvalósításához. Az azonban fontos megerősítő gesztus, hogy második nyelvként, heti – legalább – 3 órában lehet tanítani azokban az iskolákban a latin nyelvet, ahol vállalják az igazgatók a tanítást, s ahol a gyerekek az egyik élő nyelv helyett a latint választják. Az oktatási kormányzat és a jogszabályok lehetőséget adnak a latin nyelv tanítására, de ezt természetesen nem írják elő senki számára sem. Ez minden esetben az iskola döntése, ami legtöbbször a szülői igényeknek kíván megfelelni.

A latinoktatás belső tartalmi struktúrája az évtizedek óta rögzült, nagyjából egyharmad-egyharmad arányú nyelvtani, latinról magyarra fordítási és kultúrtörténeti fejlesztésre épül. A pedagógiai kultúra lassú, de általános korszerűsödése a latint tanító tanárokat is megérinti. Ennek egyértelmű jele volt a 2005 óta folyamatosan működő kétszintű érettségi rendszere, amely egyértelmű lépéseket tett a kompetenciamérő vizsgáztatás bevezetése irányába. A lassú módszertani megújulás mellett azonban komoly teher a ma – adminisztratív okokból – gyakorlatilag egyeduralkodó (azaz a jelenleg egyetlen állami akkreditációval rendelkező) tankönyv, mely sajnos minden egyébként végbement elméleti és szemléleti változás ellenére azonos az 1970-es években kifejlesztett, egyébként szakmailag megbízható, fentebb említett tankönyvcsaláddal, csupán a könyvben szereplő szövegek mennyisége csökkent. A kerettantervek tartalmát is ez a tankönyvsorozat határozza meg. A magyar okortudomány és latintanítás nagy adóssága egy korszerű tankönyv fejlesztése, melynek anyagi háttere nem áll rendelkezésre. Hiányzik továbbá a latintanárok közösségéből is a konszenzus, milyen irányban lehetne meghaladni, túllépni a kanonikus-esztétikai oktatási célképzet meghatározottságain.

Új tantárgy ugyanakkor – és talán didaktikai és szemléleti továbblépésre is alkalmat ad – a kerettantervben a *Latin örökségünk* címet viselő kétéves tantárgy. A nyolc évfolyamos gimnázium tanulói a kerettanterv alapján a 7. évfolyamon kezdik meg történelemtanulmányaikat. A *Latin örökségünk* nevű tantárgy ezt készíti elő. A kerettanterv az 5–6. évfolyamon egy

olyan tantárgy bevezetéséhez ad útmutatást, amely egyszerre alapozza meg a történelem és a latin nyelv tanulását is, ám önmagában is értelmezhető, lezárható rövid stúdium. A tantárgy alcíme *Az európai műveltség latin alapjai*, s ebből is kitűnik, hogy a tantárgy közvetve mindazon fejlesztési célok eléréséhez hozzájárul, amelyek a történelem, illetve a latin nyelv tanulása során elsődlegesek: különösen fontos benne Magyarország (*Pannonia Provincia*) római emlékeinek megismerése, illetve a latin nyelv magyar történelmi vonatkozásainak feltárása. A tantárgy célja végső soron az, hogy az életkori sajátosságokhoz illeszkedő, érdeklődést felkeltő ismereteket adjon, valamint, hogy fejlessze a történelem és a latin nyelv további tanulását lehetővé tevő kompetenciákat.

A latin nyelv tanítása a felsőoktatásban

A felsőoktatásban a közoktatáshoz némiképp hasonló jelenségek figyelhetők meg. A két világháború közötti időszakban a bölcsészettudományi karokra csak latin nyelvtudással (latin nyelvből letett érettségi vizsgával) lehetett beiratkozni, így azoknak a diákoknak, akik reáliskolába jártak, és így nem rendelkeztek latin érettségivel, magánúton kellett az egyetem megkezdése előtt pótolni ezt a tudást, és leérettségizni latinból. Kötelező volt a latin a jogi karokon, illetve az orvosegészségben is. A második világháború után azzal kívánták az esélyegyenlőséget biztosítani, hogy az egyetemi képzés ideje alatt is meg lehetett szerezni ezt a tudást. Ennek érdekében minden hallgatót egy négy szemeszter hosszúságú ún. latin érettségipótló nyelvi kurzusra utaltak egyetemi tanulmányaik részeként. Később leszűkült azoknak a szakoknak a száma, amelyek megkövetelték a latin nyelv ismeretét. Ezek a következő szakok voltak: történelem, néprajz, művészettörténet, filozófia és természetesen a neolatin nyelvek. Mára ez a következőképpen módosult. Az orvosi képzésben nem beszélhetünk általános latin nyelvi ismeretek tanításáról, sokkal inkább pragmatikus orvosi nevezéktan megtanításáról. A képzési idő heti két óra, két szemeszteren át. A jogi képzésben egy félévre szorult vissza a latin nyelv oktatása. A bölcsészettudományi karokon is általánossá váltak a két szemeszteres latin-kurzusok, melyeket nem zár vizsga. Magyarországon egyetlen MA-program sem követel meg latin nyelvtudást a klasszika-filológián kívül. A bolognai rendszernek megfelelő, kétszintű képzés bevezetése (2005) óta az egyetemi klasszika-filológia szakot is el lehet kezdeni a latin vagy görög nyelv előzetes ismerete nélkül. Az azóta eltelt években folyamatosan növekszik azoknak a hallgatóknak az aránya, akik a felsőoktatásban kezdik meg mindkét nyelv tanulását.